

Biblioteka Krakowska nr 167

Katarzyna Moskal

Hafty krakowskie do połowy wieku XV i ich twórcy

Katarzyna Moskal

HAFTY KRAKOWSKIE
DO POŁOWY WIEKU XV
I ICH TWÓRCY

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTKÓW KRAKOWA

Kraków, ul. św. Jana 12

Redaktor serii Biblioteka Krakowska
ZDZISŁAW NOGA

BIBLIOTEKA KRAKOWSKA

Nr 167

Katarzyna Moskal

HAFTY KRAKOWSKIE
DO POŁOWY WIEKU XV
I ICH TWÓRCY

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTEKÓW KRAKOWA

Kraków 2021

© Copyright by Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków
Krakowa, Katarzyna Moskal, 2021

Publikacja dotowana przez Urząd Miasta Krakowa

Redaktor tomu: Adam Raczyński
Recenzent tomu: dr hab. Marek Walczak, prof. UJ
Indeksy sporządził: Tomasz Babnis

Na okładce

Anioł ze sceny *Ukrzyżowania*,
fragment preteksty, kościół Bożego Ciała w Krakowie.
Wł. klasztor Kanoników Regularnych Laterańskich,
fot. Łukasz Michalak

Printed in Poland

ISBN: 978-83-8138-571-8

ISBN: 978-83-8138-572-5

<https://doi.org/10.12797/9788381385725>

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
Kraków, ul. św. Jana 12

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
<https://akademicka.com.pl>

WSTĘP¹

Hafciarstwo to jedna z dziedzin włókiennictwa polegająca na dekorowaniu tkaniny, skóry lub filcu za pomocą igły i nici, przędzy, pereł, ale też kamieni szlachetnych w oprawach i fragmentów biżuterii. Hafty powstawały już w starożytności na Bliskim Wschodzie, w Azji i w Egipcie, a najstarsze zachowane dzieła wykonane w tej technice pochodzą z V–IV w. p.n.e.² W tej książce opisane jest krakowskie środowisko hafciarzy do połowy wieku XV, omówione są także zachowane przykłady ich pracy z jednego z najwspanialszych okresów w historii haftu, kiedy to był on najbliższy malarstwu i nazywano go *acupicturą*. Popularność haftu *acupictorowego* przypada na okres trwania w sztuce Małopolski stylu miękkiego. Połowa wieku XV to czas przemian, podążanie w kierunku stylu łamanego, co w hafcie uwidaczniało się w dążeniu do reliefowego różnicowania wysokości haftowanych przedstawień, a w hafcie płaskim o wyraźnie zaznaczonych konturach – w nasileniu produkcji seryjnej, odznaczającej się stosunkowo mało zróżnicowaną ikonografią. Cezura połowy wieku została więc przyjęta naturalnie, pozwoliło to w odpowiednio szeroki sposób potraktować najstarsze hafty w Małopolsce. Wyroby hafciarzy należały do luksusowych – podnosiły wartość ubioru świeckiego i rangę szat liturgicznych. O tym, że krakowscy mieszczaństwo byli częstymi odbiorcami wyrobów hafciarzy, mówią wilkierze regularnie wydawane przez krakowską radę miejską, zakazujące zdobienia

¹ Książka powstała na podstawie pracy doktorskiej „Gotyckie hafty liturgiczne w Małopolsce do połowy wieku XV” napisanej pod kierunkiem dr. hab. Marka Walczaka w 2015 r.

² Marta Michałowska, *Leksykon włókiennictwa*, Warszawa 2006, s. 109–110.

ubiorów haftami nićmi metalowymi oraz perłami³. Do naszych czasów nie zachowały się jednak świeckie hafty średniowieczne, zużywane w trakcie częstego noszenia i przerabiane wraz ze zmianami mody. Dzieła z interesującej nas epoki przetrwały jedynie w skarbcach katedr i zakrystiach kościołów, gdzie były traktowane ze szczególną rewerencją. Prezentowane w tej publikacji hafty były więc głównym źródłem badawczym pozwalającym wyciągnąć wnioski na temat ich wytwórców, ich inspiracji, stosowanych technik hafciarskich, stylu i programu ikonograficznego.

Piękno haftów gotyckich zostało już dawno zauważone i w związku z tym bywały one eksponatami na wielu wystawach. Jednak w publikacjach wydanych po 1968 r., kiedy to odbyła się w Krakowie wystawa haftów gotyckich, powtarzano zazwyczaj podstawowe ustalenia Marii Taszyckiej i Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej⁴. Technika haftu stanowiła często barierę dla badaczy i była czynnikiem deprecjonującym dzieło. Wyjątek stanowi książka *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1490* Barbary Miodońskiej, w której autorka na marginesie badań miniatur czyni liczne odwołania do zachowanych haftowanych dzieł sztuki. Hafty średniowieczne w Małopolsce nie otrzymały do tej pory opracowania równie obszernego jak malarstwo⁵ czy rzeźba⁶, a są dziełami z całą pewnością zasługującymi na monografię. Hafty są nie tylko dziełami sztuki,

³ Stanisław Estreicher, *Ustawy przeciw zbytkowi w dawnym Krakowie*, „Rocznik Krakowski” (dalej RK), t. 1: 1898, s. 110.

⁴ Maria Gutkowska-Rychlewska, Maria Taszycka, *Polskie hafty średniowieczne. Katalog wystawy. Muzeum Narodowe w Krakowie*, maj–czerwiec 1967.

⁵ Jerzy Gadomski, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1420–1470*, Warszawa 1981; idem, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460–1500*, Warszawa 1988; idem, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1500–1540*, Warszawa 1995.

⁶ Marek Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, *Ars Vetus et Nova*, t. 20, Kraków 2006; Dobrosława Horzela, *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce 1440–1447*, *Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Ja-*

których analiza uzupełnia spójnie dane o artystycznym środowisku w Krakowie, ale są też doskonałym źródłem do badań nad takimi zagadnieniami, jak rodzaj pobożności, kult świętych czy zamożność ofiarodawców paramentów. Opracowanie wszystkich małopolskich haftów powstałych przed poł. XV w. wymagało podstawowych ustaleń: datowania i wskazania środowiska ich powstania, a także, gdzie to możliwe, wskazania kontekstu funkcjonowania w danym miejscu. Największym środowiskiem artystycznym w Małopolsce był Kraków, więc dzieła uznane za wyroby lokalne musiały powstać w tym mieście⁷. W tej publikacji są przedstawione jedynie hafty uznane za dzieła krakowskie. Obranie właściwych metod badań nie byłoby możliwe bez zapoznania się z literaturą przedmiotu niedostępną w polskich bibliotekach. W tym miejscu podziękowania należą się Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, która umożliwiła mi przeprowadzenie dłuższych kwerend w Bibliotece Zentralinstitut für Kunstgeschichte w Monachium w 2009 r. Znakomite zdjęcia haftowanych pretekst z kościoła Bożego Ciała autorstwa Łukasza Michalaka zawdzięczam projektowi realizowanemu przez Uniwersytet Papieski Jana Pawła II za pomocą funduszy Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki⁸. Zdjęcia preteksty z klasztoru Dominikanów autorstwa Daniela Podoska powstały natomiast w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki realizowanego przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹.

giellońskiego, t. 1, Kraków 2012; Wojciech Walanus, *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce 1490–1540*, *Ars Vetus et Nova*, t. 21, Kraków 2006.

⁷ Jerzy Gadomski zauważył, że nie da się utrzymać tezy o istnieniu samodzielnego środowiska malarzkiego w Nowym Sączu, por. idem, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1420–1470*, op. cit., s. 11–12.

⁸ Projekt *Wykonanie interdyscyplinarnej bazy danych dokumentującej jedwabne tkaniny z zasobów kościelnych Krakowa z czasów od XV do końca XVII w. w oparciu o inwentaryzację i digitalizację danych*, finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, umowa 0008/NPRH3/H11/82/2014).

⁹ Projekt badawczy nr 2014/15/B/HS2/03071: *Architektura i wyposażenie zespołu klasztornego Dominikanów w Krakowie – od I połowy XIII wieku do czasów współczesnych*.

Pionierem badań nad haftami gotyckimi w Polsce był ksiądz Longin Żarnowiecki. Jego praca *Historia i technika haftarstwa kościelnego*, wydana w Warszawie w 1901 r., była obszernym opracowaniem tematu i dała podwaliny pod rozwój badań nad hafciarstwem w Polsce. Autor scharakteryzował kolejne etapy historycznego rozwoju haftu, nie unikając subiektywnych ocen. Ważną zasługą Żarnowieckiego było stworzenie słownika terminologicznego ściegów hafciarskich z podaniem ich określeń nie tylko w języku polskim, ale także niemieckim, francuskim, a często również łacińskim. Opisał także materiały stosowane w hafciarstwie: rodzaje nici, emalię i kamienie szlachetne. Publikację uzupełniła obszerna część z ilustracjami przedstawiającymi techniki hafciarskie i historyczne haftowane szaty.

Kilka lat później została wydana książka Emanuela Świejkowskiego *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i hafciarstwa* (Kraków 1906). Autor podał informacje o rodzimych hafciarzach, definicje rodzajów tkanin i ściegów, w dużej mierze opierając się na ustaleniach Żarnowieckiego. W swojej książce omówił konkretne hafty przechowywane w Muzeum Narodowym w Krakowie.

Do dzieł wybitnych należą opracowania szat liturgicznych autorstwa księdza Tadeusza Kruszyńskiego – wiele miejsca poświęcono tam haftowanym ozdobom szat liturgicznych. Są to dwie publikacje z 1927 r.: *Dalmatyki z Żywca holandzkiego pochodzenia* i *Racjonal z daru królowej Jadwigi w skarbcu katedry wawelskiej* oraz *Parury, czyli dawne ozdoby alby i humerału* z 1929 r., a także *Ornat Piotra Kmita i ołtarz świętego Antoniego fundacji Kmitów w katedrze wawelskiej* z 1930 r.

Oszczędne informacje na temat haftów i hafciarstwa znajdują się w publikacjach poświęconych rzemiosłu artystycznemu i raczej brak w nich nowych, istotnych ustaleń. Do tych publikacji należy *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich* z 1959 r. Adama Bochnaka i Juliana Pagaczewskiego, a następnie rozdziały autorstwa Bochnaka dotyczące rzemiosła w *Historii sztuki polskiej* wydanej w 1962 r. oraz *Polskie rzemiosło artystyczne. Średniowiecze* Jana Samka z 2000 r.

Po wielu latach od ukazania się opracowań Żarnowieckiego, Świeykowskiego i Kruszyńskiego, w 2. poł. lat 60. XX w., wydano ważne publikacje dotyczące haftu w Polsce. Pierwsza z nich to *Zarys historii włókiennictwa na ziemiach polskich* (Wrocław 1966), a konkretnie jej rozdział *Hafciarstwo* napisany przez Marię Taszycką. Przebadanie reprezentatywnej grupy zabytków pozwoliło na wyróżnienie technik hafciarskich i ustalenie charakterystycznych etapów rozwoju hafciarstwa na ziemiach polskich. Drugą i niewątpliwie najważniejszą pracą dotyczącą haftów z interesującego nas okresu jest katalog autorstwa Marii Taszyckiej i Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej z 1967 r., który towarzyszył wystawie „Polskie hafty średniowieczne”. Większość haftów wyłonionych na podstawie kwerend w muzeach, klasztorach i kościołach została w nim pokazana po raz pierwszy i w wielu przypadkach jest to jedyna ich reprodukcja. Cenne podsumowanie badań Taszyckiej i Gutkowskiej-Rychlewskiej znalazło się we wstępie do katalogu. Autorki zamieściły tam informacje o hafciarzach działających na ziemiach polskich w średniowieczu, a także spostrzeżenia na temat stosowanych przez nich technik hafciarskich oraz wiadomości o ikonografii poszczególnych dzieł.

Od tego czasu średniowiecznym haftom na ziemiach polskich poświęcano głównie noty katalogowe, w których zostały zawarte ważne, ale z konieczności skrótowe informacje o zabytkach hafciarstwa. Chodzi tu m.in. o noty autorstwa Magdaleny Piwockiej oraz Beaty Biedrońskiej-Słoty w katalogach wystaw „Wawel 1000–2000” i „Ornamenta Ecclesiae Poloniae”. Antependium z Rudawy (haftowi niderlandzkiemu sprowadzonemu do Krakowa) zostały poświęcone dwa artykuły Barbary Miodońskiej: monograficzny oraz dotyczący ikonografii¹⁰.

¹⁰ Barbara Miodońska, *Haft gotycki ze scenami Pasji z katedry wawelskiej (tzw. antependium z Rudawy)*, „Folia Historiae Artium”, t. 18: 1982, s. 42–104; eadem, *Józef z Arymatei – świadek Męki Chrystusa. Glosa do ikonografii tzw. antependium z Rudawy*, [w:] *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. Wojciech Bałus, Wojciech Walanus, Marek Walczak, Kraków 2007, s. 97–106.

Lokalnego dzieła – haftów zdobiących ornat z Kłobucka – dotyczy artykuł pióra księdza Bolesława Przybyszewskiego, co ważne, pisał on w nim także o krakowskich hafciarzach z 1. poł. wieku XV. Haft kłobucki opracowała też Joanna Nowak, wykorzystując informacje uzyskane podczas konserwacji przeprowadzonej w 2002 r.¹¹ Ukazały się także artykuły będące rezultatem moich badań nad krakowskim hafciarstwem, jednak nie wyczerpujące tego tematu. Są to artykuł monograficzny dotyczący preteksty z Trójcą Świętą w klasztorze Dominikanów w Krakowie¹² oraz publikacja omawiająca styl krakowskich haftów z lat 1380–1430 i ich związki ze sztuką lokalną¹³.

Odrębnym zagadnieniem są badania na temat hafciarzy na ziemiach polskich przeprowadzone na podstawie źródeł. Kraków w średniowieczu był głównym ośrodkiem hafciarskim. Informacje na temat hafciarzy były publikowane przez Juliana Kołaczковского¹⁴, były także wybiórczo prezentowane przez Bolesława Przybyszewskiego w zebranych przez niego materiałach w *Cracovia artificum*. Cytowane fragmenty Przybyszewski uzupełnił obszernymi komentarzami w przypisach, w których podawał swoją interpretację źródeł¹⁵, a następnie rozwinął swoje

¹¹ Bolesław Przybyszewski, *Ornat Długosza. Z dziejów hafciarstwa polskiego w pierwszej połowie XV wieku*, „Folia Historiae Artium”, Seria Nowa, t. 1, 1995, s. 17–26; Joanna Nowak, *Ornat fundacji Jana Długosza dla kościoła pw. Św. Marcina w Kłobucku*, [w:] *Fides Ars Scientia. Studia dedykowane pamięci Księdza Kanonika Augustyna Mednisa*, red. Andrzej Betlej, Józef Skrabski, Tarnów 2008, s. 329–344.

¹² Katarzyna Moskal, *Haftowana preteksta z przedstawieniem Trójcy Świętej, apostołów i proroków z kościoła oo. Dominikanów w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, R. 25: 2007, s. 25–38.

¹³ Eadem, *Hafty krakowskie. Prolog (1380–1430)*, [w:] *Imagines pictae. Studia nad gotyckim malarstwem w Polsce*, red. Wojciech Walanus i Marek Walczak, Kraków 2016, s. 329–352.

¹⁴ Julian Kołaczkowski, *Wiadomości o fabrykach i rękodzielach w dawnej Polsce*, Warszawa 1881, s. 28; idem, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888, s. 201–208.

¹⁵ *Cracovia artificum* (dalej C. a. 1300–1500), Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce, t. 4, oprac. Jan Ptaśnik, Kraków 1917; C. a. *Supple-*

Książka *Krakowskie hafty do połowy wieku XV i ich twórcy* dotyczy jednego z najwspanialszych okresów w historii haftu, kiedy technika ta była najbliższa malarskiej i nazywano ją acupicturą.

W książce podjęto próbę określenia, kim byli krakowscy twórcy haftów (kobiety z wyższych warstw społecznych, zakonnice i zakonnicy, hafciarze dworscy i hafciarze miejscy). Najwięcej uwagi poświęcono rzemieślnikom pracującym w mieście – w interesującym nas okresie w Krakowie pracowało kilkunastu hafciarzy. Starano się ustalić ich miejsce w strukturze społecznej i ewentualną przynależność cechową. Ważnymi zagadnieniami poruszonymi w publikacji są metody pracy w warsztacie hafciarskim, specjalizacje hafciarzy oraz ich współpraca z malarzami na etapie przygotowywania projektu haftu.

Średniowieczne dzieła powstałe do połowy wieku XV w krakowskich warsztatach hafciarskich przetrwały jedynie w skarbcach katedr i zakrystiach kościołów, niektóre z nich przechowywane są obecnie w muzeach. Są to: stuła, dziewięć pretekst oraz trzy hafty zachowane fragmentarycznie. Różnorodność dzieł nie pozwoliła na ich wspólne ujęcie, każde z nich wymagało opracowania monograficznego. Prezentowane tu hafty są istotnym źródłem informacji na temat techniki wykonania, inspiracji artystycznych i stylu ich twórców oraz przedstawień ikonograficznych najczęściej stosowanych w Krakowie. Ich analiza pozwoliła dostrzec specyfikę krakowskiego hafciarstwa do połowy wieku XV i wskazać zewnętrzne wpływy artystyczne oraz związki ze sztuką lokalną.

ISBN 978-83-8138-571-8

Towarzystwo Miłośników
Historii i Zabytków Krakowa
ul. św. Jana 12, 31-018 Kraków

www.tmhzk.krakow.pl